Memoria antropologică a morții în predici de veac XIX-XX. Istoria unei pregătiri pentru Primul Război Mondial

Constantin NECULA

Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu, Facultatea de Teologie „Sf. Andrei Șaguna"
"Lucian Blaga" University of Sibiu, "Sf. Andrei Șaguna" Faculty of Theology
Personal e-mail: neculaconstantin@icloud.com

The Anthropological Memory Of Death In The Sermons Of The 19th - 20th Century. The History Of a Training For World War I

Proposed over the past two years, the Centenary of the Great Union obliges the cultural anthropology scholars to assume their own line of identifying the values through which we, the Romanians, have been educated to be willing to join the Union. We believe that one of the major social education lines is the preaching as the living school of the parishes. The funeral sermons especially reveal details of people's lives, which deserve to be recorded. The present study proposes the analysis of some volume-witnesses from different parts of the country (Transylvania-Bucovina), including topics from the anthropology of mourning specific to Orthodoxy and Greek-Catholicism. Thus, we have a whole horizon of knowledge about the folk's thinking related to death and how to face it; about the local patriotism and community culture. Moreover, we have an entire direction of constructive ideas about the unity of the nation and the language. Sources of first quality the funeral sermons enchanted by the form of expression and the historical content. Therefore, they deserve a careful research line. Many of the relevant ones can also be found in the preaching of Bessarabia. However, only now we are able to identify a few manuscripts in the field, trying to balance the information in the sequel. Specialized libraries do not retain such volumes. We believe, however, that the present study opens the research direction, proposing collaborations and data communications in the field.

Keywords: preaching, funeral sermons, education, folk thinking, cultural anthropology

Asumând cercetarea la care te incită venirea Centenarului Unității naționale, primul gând de căutare a unor repere istoriografice au fost *predicile de război*. Le-am identificat o primă construcție într-un studiu[1] care a provocat mai apoi o cercetare pe care sperăm să o finalizăm într-un volum mai amplu intitulat- fiind și tema proiectului cultural- „*Cu sânge plătit-am Biruința*". Este un parcurs și o antalogare a unor predici de război, circa 40, care au marcat conștiința națională și bisericească pe un parcurs reprezentativ, din 1916 până în 1924.

Introducere în contextul cercetării

În pregătirea și studierea materialelor omiletice ale vremii am rămas frapat de forța convertitoare a textelor, unele fiind extrem de vii inclusiv la vremea de acum. Am constatat că parte din textele importante pentru a înțelege sensul antropologic al curajului jertfelnic al soldaților români, umiliți de o logistică în favoarea dușmanului de front și în favoarea demotivării sufletești, poate fi identificată în cultura morții și învierii în care erau crescuți. Pentru a înțelege construcția acestei părți am apelat la câteva volume de

predică ortodoxă din Ardeal și Bucovina. Am subsumat cercetarea unui gând teribil al lui Petru Creția, izvodit în 1979 în volumul *Norii* sau *Cartea Norilor*, aceste cuvinte, temei unei culturi care depășește cu mult tanatologia ieftină a vremii de acum. Autorul scrie:

„Fiind făcuți din vie carne simțitoare și fiind mărunți și îngrădiți în multe feluri, ne este tare bine pe pământ, unde mai toate sunt făcute pe măsura noastră. Dar și mai bine ne simțim în desfășurarea micii noastre lumi când se întâmplă să aflăm ce se întâmplă în crudul, monstruosul univers. Edenul este întreg pământul, ce e dincolo de el e iad. Căci cerul, cu chipul lui ceresc de mai presus de nașteri și pieiri, este o infinită sferă de infinite nașteri și pieiri, o spaimă de care ne feresc simțuri prea slabe. În liniștea aceea, au loc în stele, între stele, în galaxii și între galaxii evenimente mai mult decât dezastruoase: explozii și implozii, cutremure, erupții, conflagrații, fluxuri și încremeniri, transferuri de materie, simbioze stelare, o colcăire fără istov de prefaceri (...). Orice priveliște de pe pământ este de atâtea ori altfel de câte ori cerul ei este altul"[2].

Poate de aici și nevoia de a înțelege cărei morți se subsuma idealul eroic al vremii Războiului. Poate că un fundament poate fi reconstituit recitind atent gândul lui Francoise Dastur care, pornind de la citatul lui Spinoza- „*omul liber se gândește la moarte mai puțin decât la orice altceva, iar înțelepciunea lui constă în meditația asupra vieții nu a morții*" (*Etica*, partea a 4-a, Propoziția LXVII cit. intra), deschide capitolul despre Grandoarea morții scriind: „Se pare că odată cu această afirmație, care-i retrage filozofiei orice vocație de a gândi moartea, Spinoza nu a făcut decât să exprime tendința de fond a metafizicii, a cărei sarcină esențială, începând cu Platon este de a ne aminti de participarea noastră la etern și dea ne invita să depășim astfel contingența și finitudinea vieții individuale. A învinge moartea, acesta este programul, nu doar al metafizicii, care revendică cunoașterea suprasensibilului și a necoruptibilului, ci și al religiei, în măsura în care ea oferă o promisiune de supraviețuire personală, al științei, care postulează validitatea unui adevăr independent de muritorii care-l gândesc, și, mai general, al ansamblului culturii umane, în măsura în care aceasta se întemeiază în mod esențial pe transmisibilitatea unor tehnici ce constituie tezaurul durabil al unei comunități, care se întinde pe parcursul mai multor generații. Căci moartea este obiect al spaimei și nu poate înfruntată decât în măsura în care este relativizată și în măsura în care se înstăpânește doar asupra unei părți a ființei noastre. (...) Totuși, nu putem oare găsi un alt raport cu moartea decât eschiva și nu putem vedea în eternitate- a cărei experiență o avem ca ființe gânditoare- mai puțin a apartenenței noastre la atemporal, cât *producere* (subliniere FD) proprie temporalității înseși, care ar fi astfel capabilă, în ființa umană, să proiecteze prin ea însăși orizontul propriei sale depășiri?[3]". Nu avem de a face, așadar, cu o teologie negativă, încrâncenată în moarte, ci cu analiza unui orizont destins, acela al credinței în tensiunea eshatologică a Învierii. Vag, în conștiința modernă a înțelegerii fenomenului cunoașterii morții, un efort pe linie l-a realizat Livius Ciocârlie cu volumul său „*Bătrânețe și moarte în mileniul trei*"[4] fără a regăsi în demersul său robustețea unei înfruntări centrate pe viață.

Argumentul cercetării

Am ales drept lucrări-martori ai mentalității despre moarte câteva lucrări din spațiul Ardeal-Bucovina asumând, în parte, propunerea istoriografică a lui Liviu Maior din lucrarea *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război. 1914-1916*[5]. Din nefericire nu dispunem încă, în ciuda investigațiilor în biblioteci de specialitate, de un volum specific Basarabiei în ce privește conștiința asupra morții, dar pentru că vorbim despre aceeași mărturie de credință- ortodoxă- diferențele de conținut nu pot fi mari. Pentru cercetarea noastră mult mai important este modul în care s-a construit mesajul și în care el a devenit punct de forță în geneza fenotipului cultural al vremii. De altfel autorul citat anterior de noi, Liviu maior, consemnează în deschiderea lucrării sale boomul informal și documentar al anilor postbelici, ani care, din nefericire, au fost transformați în ani interbelici. El consemnează: „Moartea, cultul eroilor, comemorarea, monumentele etc. au rămas jaloanele unei istorii extraordinare, din care omenirea a învățat, cu întârziere adevărul spuselor scriitorului francez (Paul Valery, citat anterior de autor, rostirea: *Acum știu că și noi suntem muritori!* nota NC). Oricum, reconcilierea trebuia să rămână cuvântul de ordine în judecarea acestui mare eveniment din istoria umanității. Numărul mare de actori implicați în Marele Război, de la indivizi până la elitele politico- militare, a dus în mod natural la un flux istoriografic de proporții nemaintâlnite până acum și careva continua în anii următori, iar manipularea memoriei colective va dispărea încteul cu încetul"[6]. O altă platformă de construire a cercetării îl constituie volumul realizat de către Bogdan Andriescu, „*Viața privată din Transilvania (sec.XVII-XIX) în însemnări pe cartea românească veche (centre tipografice transilvănene)*"[7]care identifică, în cercetarea sa, o serie de texte legate de moarte, înmormântare și Judecata de Apoi. Prefațând subcapitolele legate de relația dintre deces și înmormântare[8] și discursul funebru[9] autorul consemnează: „Moartea înfricoșa individul nu prin prisma trecerii dincolo, cât mai ales pentru finalitatea drumului: Raiul sau Iadul. Decesul unei persoane dragi era un prilej pentru proprietar de a consemna evenimentul, însemnând pe o filă de carte. În cele mai multe cazuri, referințele sunt extrem de sumare. Remarcăm însă exactitatea cu care era consemnat

decesul”[10]. Și ne oferă și un exemplu de reținut: „Ioan Popovici, paroh unit, nota în 1832 pe filele Penticostarului tipărit la Sibiu în 1805 despre pierderile de vieți omenești din luna iulie a anului 1821. Decesele cauzate de o epidemie, pe care acesta nu o numește (probabil ciumă), l-au marcat în asemenea măsură încât, imaginile nenorocirii care s-a abătut asupra comunității din Bârcea Mare au rămas vii în memoria parohului, notându-le la un interval mare de timp după producerea lor (11 ani):

(...) oamenii erau bolnavi și moartea grabnică pe unele sate dar cel mai greu a fost că nu se îngropa după lege cum ni neamu sau cu preot ci îi duceau cu roata de plug departe de varmeghie ca și pe câini și nime nu se opera și erau multe sate închise cu spini și multe bucate s-au potopit că nu era sloboda ieși din sat afară și umbla în toate satele (...) leacuri nu erau ca să nu moară (...) și i-am îngropat”[11].

Desigur că astfel de fenomene antrenau o logică a gândirii asupra morții, dezvoltau ceea ce Francoise Dastur o cultură a argumentului thanatologic: „Așa cum putem recunoaște un *argument ontologic* în ideea unei ființe atât de perfecte, încât nu poate exista doar în intelect, ci trebuie în mod necesar să existe și în realitate- ceea ce implică faptul că noi nu putem gândi nonexistența fără a cădea în absurd-, tot așa putem accepta ideea unui *argument thanatologic*, care face din cunoașterea morții o cunoaștere absolut certă, incomparabilă altor feluri de cunoaștere, deoarece ea ne deschide către lipsa de măsură a ceea ce e cu neputință să fie experimentat. Căci dacă gândirea nu poate decât să se nege pe ea însăși, dacă neagă actul prin care afirmă existența absolutului deoarece acest act constituie însăși esența sa, ea trebuie totuși să recunoască în prealabil că această afirmare nu are loc decât în temporalitatea ființei gânditoare și pe fondul mortalității sale. Grandoarea absolută a dimensiunii divinului depinde deci *în mod integral* (s. FD) de absoluta grandoare și de totala impenetrabilitate a morții, în așa fel încât trebuie în cele din urmă să observăm că, într-un sens esențial, divinul și moartea sunt de neseparat și că toți zeii pe care omul a ajuns să-i recunoască și să-i numească în cursul îndelungatei sale istorii nu sunt poate decât zei *ai* (s.FD) morții- iar aici genitivul este în mod unilateral subiectiv-; este vorba de o moarte capabilă să genereze, în om, raportul acestuia cu ceea ce este mai mult decât uman, care va fi astfel sursa nepieritoare și nocturnă a acestor *lumini* ce caracterizează spiritul și locuirea omului”[12]. Trebuie să recunoaștem că acesta argument al morții a fundamentat o teologie a morții cu mult înainte de a fi identificată ca fiind creștină dar, prin Iisus Hristos, a intrat în conștiința poporului binecredincios, cel care va da mare parte din jertfa grandioasă a mărturisirii de credință pentru Neam ultima suflare, exercițiul deplin al Învierii. Cum a fost el ctitorit în adâncul culturii populare vom căuta să identificăm acum. Mai cu seamă dacă ținem cont că această cultură a morții spre Înviere a conferit orizontului uman una dintre cele mai ample modificări de sens antologic: nădejdea.

Sursele cunoașterii mentalității și elementelor de antropologie legate de momentul morții. Omiliile și descriptorii lor.

Dintre sursele de informare cu privire la antropologia momentului morții și îngropăciunii, predicile de înmormântare, numite progribanii ori necrologuri, pot fi solicitate să ofere structuri de cunoaștere suficientă. Identificăm numai câteva dintre ele, din arealul Ardeal- Bucovina:

1. **Volumul Predici sau Învățături la Duminecile și Sărbătorile anului, culese de Petru Maior de Dicio=Sân=Martin, editate acum întîiadată cu litere latinești de Dr.Elie Dăianu, paroch și protopop, Partea I. Cuprinzând 11 predici: Dela Dumineca Vameșului și farizeului până la Vinerea mare a patimilor**[13]**.**

Cuprinde între texte, ca predică a Cincia, *Duminica întâia săptămână a sfântului post. Pentru sfârșitul omului*[14]. O consemnăm prima în rândul izvoarelor pentru că, după spusa editorului din 1906, cel ce „dezgroapă din pulberea uitării aceste mărgăritare de gândire creștinească și de simțire românească cari strălucesc întru farmecul limbei noastre românești, așa cum s-a sfințit ea în slujba sfintei noastre biserici”, „... am îngrijit retipărirea aceasta, întru toate la fel cu ediția de la 1811, neschimbând nici un cuvânt. Puținele cuvinte eșite din uzul de obște, ori schimbate nițel, ușor le va putea suplini fiește care cetitor. La sfârșitul volumului altfel voiu tâlcul, în ordine alfabetică, toate acele cuvinte, pe cari pietatea față de mărîtul autor îmi spunea aici să le păstrez întocmai”[15]. Deci avem, în fond, cu redarea foarte fidelă a unui text din 1811- cu o reeditare foarte recentă[16]. Revenind la textul propriu-zis al predicii acesta este construit în jurul ideii de viață dar al lui Dumnezeu și rod al Purtării de grijă, o proniatoare grijă care depășește ființa umană și cuprinde întregul univers. Exemplele variate, cu trimitere la viața cotidiană, îndemnul spre aducerea aminte de Dumnezeu și adunarea minții întru cele ale spiritului, „spășenia sufletului” și o viață corectă din punct de vedere al moralei sociale, toate indică nu doar o cunoaștere a mărturiei creștine ci și a poporului căruia-i vorbește. Finalul predicii este cât se poate de „motivant”: „...a griji întâi de Dumnezeu și de spășania sufletului. (...) Puteți avea grijă de fii voștri, puteți lucra lucrurile, ce le aveți pe mână, puteți vinde, cumpăra, schimba, numai toate acestea să le îndreptați spre spășenia sufletului. Deci nu lăcomia să fie aceea carea vă împinge a neguțători, a trudi, ci ca să-ți ții viața aceea, carea ți-a dat-o Dumnezeu și să-ți câștigi pânea cu sudoarea obrazului tău, dacă a plăcut lui Dumnezeu

să te naști în sărăcie, nu în îndestulare. Așișderea, dacă iubiți pe fii voștri și le câștigați hrana lor, să nu faceți aceasta cu dragoste firească, carea și în inima paserilor este preafierbinte, altmintrea întru aceasta veți fi biruiți și de o rândunea, carea e mai grijnică, decât voi, ca să-și hrănească puii săi. Cu mult mai sus se cade să privească creștinii întru grija fiilor săi, trebuie să se uite, ca să facă ascultare lui Dumnezeu, să viețuiască cu cuviință în statul acela, întru carele i-a adus pronia lui Dumnezeu, ca să povățuiască la limanul mântuirii corabia aceea, la care i-a făcut ocârmuitori. Vedeți cum se caută spăsania sufletului între atâtea griji, ce sunt ale vieții aceștii trecătoare. Aceasta e calea, călătoriți pe dânsa și veți ajunge la sfârșit, rugați-vă lui Dumnezeu de apururea, faceți lucruri bune, înainte de toate trebile voastre să fie treaba sufletului, în toate năcazurile tale, în toate ispitele, aceasta să fie înaintea ochilor tăi: vreau să mă spăsesc, tirănească- mă lumea, lingușească-mi-se trupul, vrăjmășească-mi diavolul, vreau să mă spăsesc."[17] Din astfel de meditații seva fi semănat în sufletul creștinilor multe dintre idealurile legate fundamental de moarte și înviere. Poate că astfel de pagini, retipărite în inima omului modern, pot furniza idealismul necesar vindecări de mediocritatea post-materialistă, disfuncție a noologicului cotidian[18].

***2. Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți de Preotul Samuil Clain din Sad izvodite.* Editate acum pentru întâia oară cu litere latine după ediția din Sibiu, 1842 de Ioan Nicorescu, paroh ort.român în Curtici, fost profesor de rituale la seminarul din Arad. Cu binecuvântarea P.S.S. Domnului Ioan I. Papp, Episcopul ort. român al Aradului, Arad, 1907, Tiparul tipografiei diecezane ort. a Aradului.**

Lucrarea preia, după cum și este consemnat, ediția din 1842 a cărei foaie de titlu se prezenta astfel: „*Propovedania la îngropăciunea oamenilor morți de preotul Samuil Klain de Sad-izvodite*. Cu binecuvântarea episcopului Neuniților din Ardeal Vasile Moga, acum a doua oară cu cheltuiala lui Kir Bucur Bucurenci tipărite, Sibiu, 1842. În tipografia răposatului Ioan Bart, moștenitorului său Gheorghe de Klazis rămasă". Știm că volumul are 219 pagini, format folio =4, de mare ajutor fiindu-ne notițele în creion păstrate pe exemplarul Bibliotecii Mitropolitane (cota: 11164), care însoțesc apoi întreaga reeditare, consemnând lateral forma ediției anterioare. Sensul seriei de reeditări, arată că stilul predicilor acestora și conținutul lor va fi fost la mare cinste între preoții vremii și, de ce nu, între credincioși. Lucrarea începe printr-un cuvânt *Către cetitor*: „Fiind cercat și îndemnat de mulți iubitori de Dumnezeu creștini, ca să scriu ceva de învățătură la îngropăciunea oamenilor, n-am voit a mă arăta neascultător la un lucru așa mare, care hotărește toate lucrurile lumii acesteia, că tot lucrul lumesc cu moartea se hotărește. Pentru aceea, toată nevoința noastră ar trebui să fie, ca să dobândim sfârșit creștinesc vieții noastre, în pace și întru pocăință, și așa să trăim, ca cum pururea în toată cirta de cias am avea să murim; și gândul morții totdeauna să-l avem în minte, și de vom petrece așa, atunci ne vom îndrepta bine obiceiurile noastre, și vom viețui cum să cuvine. Dacă mai înainte, când vom să ne apucăm să facem orice lucru, vom cugeta, că ne caută să murim odată, și toate lucrurile și faptele noastre le va aduce Dumnezeu la judecată, - aceste de le vom face, avem adevărată nădejde, că bine vom muri. Însă, ia sama, că de vei vrea să lauzi viața cea bună a vreunui mort, și să-i numeri faptele ele bune, poți face, puind aceasta la locul unde zic: că acest frate, sau soră sau nevoit în faptele bune și celelalte precum vei vedea în partea a doua; că a le fiește căruia fapte bune a le număra mie n-a fost cu putință, de vreme ce unul cu unele, altul cu altele strălucește. Să știi, că aceeași învățătură se poate spune și la bărbat și la muiere, și la orice stat după cum vei socoti vrednicia și lipsa. Am adaus încă două cuvinte foarte frumoase și de suflet folositoare ale celor între sfinți părinților noștri Vasile cel mare și Ciril al Alexandriei, din care mult te voi ajuta, când vei vrea să faci învățătură la morți. Și s-au mai deplinit aceste propovedanii și cu cuvântări, ce să se zică la îngropăciunea unui preot, protopop și ieromonah. Și lângă acestea sau mai adaus încă trei cuvântări: O propovedanie despre propoveduirea adevărului; alta despre treptele, pe care se cade a le sui ori cine voiește a păși la preoție și a treia despre: învățătura și pilda cea bună, care trebue să o dee preotul oilor lui Hristos și mai pe urmă una la îngropăciunea pruncilor. Mai pe urmă, te rog, să ierțide te va sminti cumva curgerea graiului, că fiind că acestea mai mulți proști decât învățați auzitori vor avea, nu se cădea să fie cu măiestrie ritoricească, nici cu grai de vorbă înaltă și adâncă, ci mai de jos și mai prost, ca și cei proști să înțeleagă și să se folosească, că acesta e scopul și cugetul meu, carele sunt pentru tine și pentru cei morți cătră Dumnezeu rugător cu credință adevărată"[19].

Remarcăm, și doar din acest scurt text, importanța comunicării mesajului către credincioși, a comunicării directe către credincioșii simpli a acestor predici, mesaje simple dar excelent construite. Reținem modul de construcție, descris sumar și de autor, parte suport teologic, parte fragment de viață- ultimul fiind adăugat drept zălog al căldurii sufletești prin care predicatorul trebuie să-și facă simțită vorbirea. Stilul curat, intim și didactic deopotrivă, construcția frazei și liniștea tonifiantă a exemplelor, citarea cumpătată cu o cuprindere de la Seneca la Sf. Ioan Damaschin, precum și ideea unor texte de suport în alcătuirea omiliilor de doliu vor fi făcut din carte una obligatorie pentru bibliografia preoților și, de ce nu, intelectualilor vremii. Alcătuite sistematic din introducere de obicei scurtă,

nu mai mult de o pagină tipărită, și alte două părți, una de teologie și una de relaționare cu viața cotidiană, propovedaniile abundă în frumusețea exprimării și în delicatețe, fragilitatea ființei umane și perisabilitatea zbaterilor omenești fiind una dintre temele predilecte. Reținem doar câteva exemple, unele despre metoda proprie autorului de realizare a predicii și altele despre iconografia textuală, absolut necesară identificării relevanței textului în orizontul antropologiei vremii. În *Propovedania I* autorul face deschidere întregului său demers pastoral-catehumenal. Consemnăm: „Obiceiu au cei ce fac negutătorie, că dupăce se duc la vreun oraș și vreo cetate, să cumpere și să negutătorească, până sunt acolo, cu toată strădania să-și strîngă și să-și adune lucrurile, pentru care au venit la acel loc; fără de aceea, dupăce și-au târguit acelea, să grijesc de merinde pe cale, și de arme, că li-ar eși înainte nescari lotri și tâlhari, să se poată apăra; i-au încă și scrisori, că au plătit vama, ca nu apoi pe cale să se opăciască și să se împiedece; întreabă, și cearcă pe unde este mai bună și mai fără de primejdii calea, și așa cu de toate cele de lipsă, bine gătiți, pornesc la cetatea sa. Întru acest chip, iubiților creștini! a pus Dumnezeu în lumea aceasta, ca într-un oraș de negutătorie, să-și negutătorească mântuirea sufletului, să-și adune fapte bune prin păzirea legilor dumnezeești; ca apoi, când va porni dintru acest oraș, din lumea aceasta, să meargă la cealaltă lume, să aibă gata și bine așezat negotul faptelor bune; încă fiind aceea cale este foarte lungă și grea, pentru vămile ce sunt până la ceriu, și merinde să-și ia de ajuns, și scrisoare dela ispravnicii cei rânduiți spre aceasta, adecă: pocăință și deslegare dela preoți. Că lungă și grea este calea omului când trece din lumea aceasta: aceasta va fi partea cea dintâi a cuvântului meu. A doua parte va fi: ce fel de merinde să cade să-și ia omul pe calea aceea? Amândouă acestea, până ce pe scurt le voiu arăta, pe Dumnezeu de ajutor și pe Dumneavoastră de ascultare, vă rog.[20]" Reținem, dincolo de frumusețea mesajului, oralitatea sa, trădată de semnele de punctuație puse nu atât gramatical cât pentru tonul respirației, semnul exclamării la adresabilitate intimă și finalul textului, de reală integrare a auditorului în discurs. Finalul menține același tonus de pedagogie socială: „Aceasta bine știind și noi, iubiților ascultători! să ne deschidem odată ochii sufletului, și să zărim lumina; să ne aducem aminte, cumcă lumea trece, și chipul ei; iară cel ce face voia lui Dumnezeu, petrece în veci; cel ce-și agonisește fapte bune, dobândește împărăția. Acestea să ne muncim ziua și noaptea, să le căpătăm, că acestea câștigându-le, vom dobândi împărăția ceriurilor. Amin![21]". Un alt text ne apare ca una dintre cele mai frumoase explicații asupra argumentului tanatologic despre care am amintit anterior. Este Introducerea la Propovedania II în care autorul, lucid, exprimă iminența rodnică a morții, folosind drept motto al meditației omiletice textul „Rânduit este odată a muri" (Evrei 9.27): „Din lucrurile, care se văd ne ridicăm mintea la cele ce nu se văd, și credem dogmele credinții; așa credem și tainele (*împreună cu gândul morții cele ce Dumnezeu ni le descoperă, că știm...*ed. 1842) cumcă Dumnezeu e adevărul; cu cât dară se cade să credem cele ce le și vedem, și și Dumnezeu ni-le spune. Cumcă tuturor este rânduit odată a muri, însine vedem, nu odată sau arare-ori, nu departe, și la străini, ci adese ori, și în rudeniile noastre, în căsile noastre. Auzim și cetim de Patriarhii cei din legea veche, că au trăit atâța și atâța ani, și au murit; să socotim însine unde sunt strămoșii, moșii și ații mari ai noștri, că toți aceștia au murit; vedem dar însine noi, că trebue odată să murim. Dumnezeu prin sfântul Apostol Pavel, strigă: „Rânduit este tuturor odată să moară". Firea ne arată, că nu putem tot trăi, ci cumcă odată caută să murim; și nu știu cum, nu știu pentruce trăim, ca cum nu am crede, că avem odată a muri. Vedem de toată vârsta, și în toată ziua murind și îngropând; ne mărturisim pe noi muritori, și tot facem, ca și cum am fi nemuritori. Nici un lucru nu vedem mai adese, de cât moartea, și nici un lucru nu credem mai anevoie, de cât moartea. Cu adevărat, ne amăgim, când trăim, ca cum nu am crede că vom să murim; vieţuim păcătoși, și murim osândiți, și îndoit ne păgubim, și vremea o pierdem, și mântuirea nu o dobândim. Că cine este viu, și să nu vază moarte; tu te-ai născut ca să mori; un lucru putea să te mântuiască de moarte, adecă: să nu te-ai fi născut. De nu crezi la atâtea trupuri moarte, care le vezi; de nu crezi la atâtea mormânturi, care le călci, încai crede la cele ce voiu spune eu astăzi, adecă: întâiu: cumcă nici un lucru nu este așa de adevărat, cum este moartea, că fieștecine trebuie odată să moară. A doaua: cumcă nici un lucru nu este așa fără de credință, cum este moartea, cum este moartea, căci nu știi când vei să mori. Amar mie, că voiu să mor; iară nu știu când? Aceasta dară, până ce pe scurt voiu spune, mă rog de ascultare.[22]" Intuitiv și atent la detalii, oratorul simte frazele cheie, le dilată prin repetiție și le așază la îndemâna auditorului ori, după caz, cititorului. Merită consemnat că autorul își cunoaște bine ascultătorii, folosind o tensiune oratorică potrivită prin apropierea descrierii de viața lor (sădenii fiind cunoscuți ca buni cărăuși, ajutor de mare încredere negutătorilor sibieni) și de mentalitatea lor, care seamănă teribil de bine cu a noastră, de azi, cu privire la raportarea la moarte. Trebuie să recunoaștem că propoziția „nici un lucru nu vedem mai adese, decât moartea, și nici un lucru nu credem mai anevoie decât moartea" poate să fie așezată în orice antologie pe temă. O altă modalitate de a dinamiza propovăduirea, ades uitată sau greșit folosită de preoții de astăzi, este ilustrarea cuvântului. O iconologie inteligentă, cu adresare directă auditorului face mult mai accesibilă înțelegerea subiectului. Un exemplu, din *Propovedania a VI*, partea a II-a, îmi pare elocvent: „A fost un oraș

mare, în care orășenii acest obiceiu aveau, ca pe un nemernic și necunoscut să-l ia, și să-l pue șie împărat, carele într-un an peste toate lucrurile avea putere și slobozire orice voia a face, iară după aceea, când locuia el fără grije în pompe și desfătări și socotia că totdeauna va împărăți, degrab se scula asupra lui orășenii și desbrăcându-l de haina împărătească și gol, ca pe un rob prin tot orașul purtându-l, îl trimiteau într-un ostrov departe, unde nici mâncare, nici îmbrăcăminte având, cu foamea și goliciunea, ca un ticălos se chinuia, adecă: și desfătarea și veselia inimii, care nădăjduind că le-a dobândit, iarăși nenădăjduind și neașteptând în întristare s-a mutat. S-a întâmplat dară, ca după obiceiul cel vechiu al orășenilor, un om cuminte bună și ascuțită s-a pus împărat, carele cât a dobândit acea fericire, ce i' s-a întâmplat, nu s-a răpit cu desfătările, nici nu a urmat negrijii celor ce mai înainte de el au fost împărați, și ca niște mișei au fost lepădați, ci avea grije cum și-ar folosi șie mai bine. A înțeles dela un boier sfetnic obiceiul orășenilor, cumcă într-un an toate poate face, iară la anul, cu a venit deșert de toate-l vor trimite într- acel ostrov. Acestea auzindu-le acest de un an împărat, nu s-a dat pe sine desfătărilor, ci cu toată nevoința s-a silit de mai înainte a trimis la ostrovul acela prin slugi credincioase, aur, argint, pietrii scumpe și de toate lucrurile și bogățiile, atâta, cât acum abia aștepta să vină vremea aceea să-l scoată din împărăția acea cu griji, cu nevoi, nestatornică, și să se mute la ale sale, să se desfăteze cum va plăcea lui[23]". Concluzia este limpede, asemeni oricărei iminențe, marcând în fond întreaga tensiune a mesajului „ajungerii la țărm" prin care debutează această parte a predicii: „Așa este și dreptul până este într-această lume, nu se dă pe sine dezmierdărilor, ci până poate prin fapte bune, prin milostenii, mai înainte-și trimite în cea lume cele de lipsă: bogății și hrană, și abia așteaptă să vină ciasul acela să se mute acoo la ale sale, să se izbăviască de această viață trecătoare și plină de nevoi, să treacă din moarte la nemurire, de pe pământ a ceriu, să se facă fiu și împreună moștean al lui Isus Hristos, să auză fericitul acela glas: Veniți la mine toți cei osteniți și însărcinați și eu voiu odihni pe voi. Bine slugă bună și credincioasă, întră întru bucuria Domnului tău. Veniți binecuvântații Părintelui meu, de moșteniți împărăția cea gătită voauă dela întemeierea lumii. Vino porumbița mea, vino frumoasa mea, astăzi cu mine vei fi în rai". O, fericită moarte! Carea arvunești viață, carea ești începutul fericirii cei adevărate, cei cerești și netrecătoare.[24]"

Identificăm, inclusiv în construcția aceasta a amestecului de text evanghelic cu cel al Cântării Cântărilor o foarte bună cunoaștere a sensului alegoric al Scripturii, o capacitate de creativitate, intuitivă și fidelă discursului, astăzi de dorit. Tensiunea discursului sporește cu Propovedania a VII-a, la prunci morți[25], cea mai scurtă dar și cea mai sensibilă dintre toate. Discret și demn, autorul nu incită la o dezmierdare a cuvântului deznădăjduit ci comprimă, în câteva pagini, întreaga cultură a pastorației la vremuri de criză, analizând o posibilă teologie a morții pruncilor, nelipsind aspectele dramatice ale retoricii specifice unui astfel de moment. Remarcabilă rămâne însă construcția discursului funebru în jurul nădejdii, a „stâmpărării" tristeții prin nădejdea Învierii.

Pentru specialistul în cercetarea antropologică a subiectului morții, o contribuție importantă la cunoașterea mentalului colectiv o poate recupera din textul *Iertăciunilor la oameni morți*, obicei retoric păstrat în practica Bisericii Ortodoxe din Ardeal până astăzi. Autorul prefațează cele opt fișe- model de iertăciune[26] cu un text vrednic de reținut și el: „Când va să se ducă cineva în vreo călătorie lungă și departe de unde târziu socotește că se va întoarce, mai nainte de a porni, de către toate rudeniile, de către toți prietenii și dela cunoscuți își ia ziua bună, își cere iertăciuni, își ia ziua bună, își cere iertăciuni, își face sărutare și se comândă, ca să nu fie uitat. Întru acest chip făcea și acest răposat frate al nostru când se ducea undeva și se întâmpla lui a face mai îndelungată călătorie, precum aceasta voi înșivă bine o știți, că dela toți cerea iertăciune, de la toți își lua ziua bună, încă și de pe cale trimetea închinăciuni de sănătate și cu rugare își cerea iertăciuni. Acum dară, fiindcă de năpraznă i-a venit ciasul despărțirii și vremea ieșirii din trup și timpul ducerii dintr-această lume și a face călătorie nu la oarecare oraș, sau neguțătorie ci la vecie și a merge pe calea fără întoarcere, poate fi, că doară nu i-a avut pe toți de față, pentru necscari cuvioase pricini și întâmplări, au pentru neștirea ciasului acestuia, și dreptaceea nu dela toți prietenii, și-au luat ziua bună și iertăciuni: acum dară bucuros însuși prin sine ar face aceasta, iară pentru legarea limbii nu poate, pentru aceea prin mine vrea să plinească această datorie mai de pe urmă, și așa mai întâi se întoarce și grăiește către iubitul său părinte, către care cu lăcrămi dintru adâncul sufletului suspinând zice..."[27]. Urmează apoi modele de iertăciuni: „către tată, către mumă, către muiere, către bărbat, tatăl către fii, muma către fii, către frați și către surori, către toate rudeniile și către toți cunoscuții.

În algoritmul gândirii asupra morții sunt identificate, mai în toate volumele de necrolog, toate combinările. Una singură pare că păstrează o rezistență de mentalitate. Chiar limba română, în general, o resimte din plin. Când unul din soți moare, bărbat sau femeie, celălalt se cheamă văduv. Când mor părinții, cei rămași se cheamă orfani. Nu avem însă nici un cuvânt pentru a desemna pe părinții cărora le mor copiii, poate și din credința fundamentală că părinții și după moartea copiilor rămân...părinți[28]. Merită să consemnă, în acest context al obiceiului post-doliu, reacția unui preot tânăr numit în parohie după moartea accidentală a predecesorului său. Preoteasa celui dispărut se retrăsese din strana specifică cultural prezenței sale însoțitoare

în Liturghie și pastorație. Tânărul slujitor a insistat însă, împreună cu soția sa, pentru ca locul preotesei văduve să rămână același, fiind în continuare omul de rugăciune al satului. Din mentalitatea aceasta pare să se fi născut cordialitatea pastorală a textelor lui Samuil, preotul sădenilor la 1842.

3. Colecțiune de predice ortodoxe române. Ioanu Berariu. Cu bine-cuvântarea Înaltu Preasfințitului Arhiepiscopu și Mitropolitu Dl. Dr. Silvestru Morariu- Andrieviciu, Cernăuți, Editura autorului-Tipografia archiepiscopală, 1887, 148 pg.

Pentru a înțelege mai bine însemnătatea acestui volum de retorică bisericească consemnăm două citări din inimosul autor al cercetărilor dintâi în literatura Bucovine, Constantin Loghin. El deschide unul din volumele sale privind *antologia scriitorilor bucovineni*[29] cu aceste cuvinte, reluate apoi și în deschiderea *Istoriei Literaturii Române din Bucovina (1775-1918)(în legătură cu evoluția culturală și politică)*[30]: „O literatură a Bucovinei a existat. Chiar dacă literatura românească ce s-a făcut în Bucovina nu e rezultatul unei tradiții culturale românești de aici, chiar dacă ea nu poartă un timbru special bucovinean, numai faptul că a fost scrisă de scriitori bucovineni și este ecoul durerilor și năzuințelor noastre, că a fost, cel puțin în timpurile mai îndepărtate, singura hrană sufletească a câtorva generații românești din Bucovina, că a fost singurul far luminos, către care căuta scăpare corabia rătăcitoare a românismului din Bucovina, chiar numai acest fapt ne dă tot dreptul ca să numim literatură bucovineană tot ce s-a scris în această țară de la anexare (1775) până la Unirea cea cu patria mumă (1918)"[31]. Volumul pe care îl propunem prezentării ca sursă de informație asupra structurării antropologice a comunicării în cazul doliului și post-doliului este consemnat și de către Loghin, care ne oferă și câteva date despre autor: „Ioan Berariu (datele nașterii și morții necunoscute), paroh în Stroiești, a tipărit câteva poezii patriotice în calendarele bucovinene dela 1887 înainte, apoi are scrieri mărunte prin „Familia", „Revista politică" dela Suceava, „Gazeta Bucovinei", „Aurora română" și alte ziare din Ardeal și Bucovina. Nuvelele sale sunt lipsite de viață și culoare. A fost mai ales un avântat predicator și a publicat foarte multe predici în revistele bisericești „Biserica Ortodoxă Română" și „Candela", precum și în volum"[32] aici amintind de volumul citat de noi, ca a treia sursă de cultură predicatorială legată de moarte. Este interesant că istoricul Constantin Loghin îl fixează în capitolul XI al lucrării sale, alături de popularizatori. Aici sunt consemnați preoții Constantin Morariu, Artemiu Berariu, cel care a și condus revista „Candela" o vreme, Simeon Cobilanschi și învățătorii Silvestru Danilescu și Vasile Balintescul, care a scris „Istorioare pentru copii" (Cernăuți, 1908)[33]. Merită amintit că tot un bucovinean dădea, în 1892, la București, primul studiu etnografic coerent asupra Înmormântării la români: Simeon Florea Marian, amintit și el de Loghin în *Istoria* sa[34]. Cum tot Bucovina, prin Elena Niculiță-Voronca, soția preotului și scriitorului Z. Voronca, avea să dea și primul specialist pe etnologie comparată, ea fiind cea care va lăsa culturii române *Datinile și credințele poporului român* (Cernăuți, 1903, 3 vol.) precum și *Studii în folclor* (vol. I, București, 1908; vol. II, Cernăuți, 1912-1913)[35]. Poate că nu e lipsit de importanță să consemnăm că, până la lucrarea lui C. Loghin, profesor la liceul real-ortodox, dispunem de câteva sinteze de literatură bucovineană, din care, cele mai importante sunt: I.G. Sbiera, „*Mișcări literare la Românii din Bucovina*" (Oradea Mare, 1809) și C. Morariu, „*Părți din istoria Românilor bucovineni*" (Cernăuți, 1894) cărora se adaugă o serie de lucrări fără foarte mare valoare istoriografică ori literară, ale căror neajunsuri sunt semnalate chiar de către C. Loghin[36].

În acest context de efervescență literară dar și de insecuritate politică și națională, volumul Preotului Ioan Berariu devine foarte important. În *Precuvântare* acesta consemnează un adevăr care, cred, marchează încă o parte a culturii comunicaționale a Bisericii: „Pe terenul literaturii teologice ortodoxe- române, s-a lucrat prea puțin. Mai ales oratoria bisericească română este restrânsă numai în câteva opuri originale și traducțiuni. Cred, deci, că fac cauzei sfinte un servici cu publicările mele prezente. *Orator fit*. Dacă predicatorii noștri bisericești nu vor avea opuri de felul acesta, ei nu se vor putea perfecționa, nici orienta în arta și oficiul învățătorial. Fără de lectură oratorică, fără manuale române de felul acesta tendințele noastre sfinte vor rămâne ilusorii, și poporul Român nu-și va pute stînge setea, dacă va seca isvorul apei celei viie. Primeasc dar p.t. publicu prima mea încercare oratorică cu indulgință"[37]. Pentru cercetarea noastră sunt remarcabile câteva din cele 30 de predici. În fiecare dintre bucățile de oratorie bisericească pot fi surprinse mărturii legate de nemurire ori creșterea sufletului pentru împărăția lui Dumnezeu. Ca predică interesantă reținem prima din întreaga publicație, „*Cuvântare pentru Dumineca sântelor pasci*"[38], neobișnuită astăzi, când predica din Duminica Învierii este citirea unei Pastorale arhierești, de cele mai multe ori ruptă de contextul pastoral al comunității parohiale. Luminoasă și foarte coerentă în conținutul pascal, doxologică și plină de metafora bucuriei și comuniunii, predica oferă tonul acordat și celorlalte predici legate de teologia morții/ învierii:

- Cuvântare ținută în biserica s. mănăstiri Dragomirna, cu ocăjunea parastasului pentru ctitori, la 2 Iuniu 1886, în presența conventului și al poporului adunat.[39]
- Cuvântare la înmormântarea Archipresviterului-Stavrofor Georgiu Grigoroviciu în 20 octomvre 1883, ținută în biserica din Ipotesci[40].
- Cuvântu funebralu ținută în biserica sântului

Dumitru din orașul Suceava, la înmormântarea ecsarhului și parochului Georgiu Grigorieviciu junior[41].

- Cuvântare funebrală ținută la depunerea rămășițelor pământești ale tânărului Emanoilu cav.de popoviciu, studinte în drepturi și proprietariumare din Stupca, în cripta familiară din Stroiești în Iuniu 1881[42].

- Necrologu la înmormântarea Domnului Dumitrachi cav. de Popoviciu, mare proprietariu, rostite la biserica parochială din Stroiesci la 6/18 Decemvre 1885[43].

- Cuvântare rostită la capela criptei familiarie a ilustrei familie de Popoviciu cu ocăjunea facerii parastasului anualu[44].

- Necrologu ținutu la înmormântarea c.r. comisariu de finanțe N. Cârstiucu în Liteni[45].

- Cuvântu la mormântul unui țăranu fruntașu[46].

Textul autorului bucovinean, amplu și precis în termeni, pe alocuri foarte prețios în căutarea sensului (sinaxa, soborul maicilor de la Dragomirna este numit convent de.ex) dovedește o cunoaștere bună a teologiei dar și a poporului căruia-i vorbește. Sigur pentru istoricul atent la predicile legate de o serie de personalități ale vremii (7,6,5,4,3,2) ori ale unor personalități permanente ale locului (ctitorii Dragomirnei, 1) avem în aceste predici o sursă de informație istorică directă și atent construită. Se păstrează aceeași construcție de introducere punctuală și a celor două părți (teologică- socială), efectul educațional fiind urmărit cu atenție și căldură de păstor sufletesc. Adresările sale sunt remarcabile, astfel la Necrologul lui Dumitrachi cav. de Popoviciu (5), marcat de prietenia ce-i leagă, începe prin a spune: „Prea întristaților și nobili frați! Iubitule popor!". Toate textele au o tonalitate familiară, necoruptă de editarea în scris, o serie de note de subsol aducând lămuriri pe care numai contextul istoric de atunci îl putea înțelege. Multe dintre texte se despart de sistemul omiletic al necrologului ajungând un soi de *lectio divina* asupra realității morții. Poate că redând textul *Cuvântului la mormântul unui țăran fruntaș* (8) acesta va exprima ceea ce socotim a fi un astfel de comentariu: „Lin și-n tăcere ajuns-am în pragul veșniciei! Numai doioasele cântări ale bisericei le-am auzit, însoțite de bocetele dureroase ale neamurilor! Eacă! am ajuns! El nu va mai călca mai mult pe acest pământ, ci îndată se va coborî în vecinicul locaș și va fi scutit de toate greutățile vieței pământești. Numai crucea la capul mormântului ni va arăta locul repaosului lui, ear'el jos în groapă va putrezi, vor putrezi hainele lui și trupul lui, prefăcându-se în pulbere și cenușă. Dar așa ne vom strecura și noi d'aici, ne vom duce pe rând unul după altul. Tot așa ca și repausatul ne vom pogorî în groapă la repaus lung, lung- dară ce zic, poate și foarte scurt căci trâmbița fără de veste va răsuna și morții vor învia, și pe toți îi va judeca Domnul nostru Isus Christos în ziua cea de apoi. Da, iubiților, câți s-au născut și au văzut lumina zilei, toți vor gusta amarul pahar al morții, și apoi vor învia, ori pentru vecinica fericire a raiului ori pentru vecinica muncă a iadului. Și tocma învierea noastră în ziua de apoi, ea să ne țină descepți în călătoria noastră pământească și să ne înduplece tot-una la fapte bune, la viață curată și nepătată întocma, cum cer poruncile, ce ni le-a dat prea bunul Dumnezeu. Poate-acum cuprinși de durere și poate și de mai multă îngrijire de sufletul vostru v-ar veni în minte să mă întrebați: Da oare ce să facem, ca să ne mântuim? Cum să trăim, ca să dobândim raiul? Cum, ca să putem sta de a dreapta în ziua cea cumplită a judecății? Eacă! mie nu-mi cade greu a răspunde. Eu ca păstorul vostru sufletesc și ca șerbul lui Dumnezeu la s. altar nu trebuie să fac alta decât să dau răposatului creștin dinaintea mea mărturia și să vi-l pun de pildă, cum să vă purtați și voi, în viața aceasta, ca să dobândiți viața veșnică. Să căutăm cum și-a împlinit el datorințele în lume mai întâi ca om și apoi ca creștin. Născut în anul 1830 aici în sat din părinți neavuți dar curați și evlavioși, îl vedem pe băiatul Vasilică prinzând de mic a fi harnic, ascultător, strângător și cruțător. De dânsul spun oamenii cei bătrâni, că-l vedeau în zori de zi păscând mieii în țarină, apoi umblând cu tată-său la lucru, la arat, la pădure, la chiriă, de multe ori lucrând chiar cu ziua la boier ori la preotul cel bătrân ori la alți gospodari. El nu-i da tătâne-său nici o-dată pricină să-l suduie sau să se supere pe dânsul, ci mai vârtos îi era totdeauna aminte să capete cuvânt bun și să lucre cu hărnicie de avalmă cu ceilalți din casă, așa ca în urmă din picușu în picușu s-a făcut un cărăuș, și gospodărioara părinților săi s-a tot lărgit, pământul bucățică după bucățică mărindu-se, vitele înmulțindu-se și banul în casă prisosind, încât la părinții lui nu lipsea niciodată și mulți săteni se împrumutau dela dânșii, când îi strângea nevoia. Dară ca tot omul nici Vasile nu a rămas scutit de zile amare. Abia ajunsese la 20 de ani, și numai că-și pierdu pe maică-sa, ci fiind deplin sănătos la trup, mai fu luat la oaste, unde sluji nu ca în ziua de astăzi numai trei ani de zile, ci doisprezece ani de-a rândul. Și acolo, ca și acasă, era el ostaș ales, cu bravură în bătălie, și cu purtare bună în timp de pace. Venind acasă după 12 ani de străinătate, el își aduse pe piept semnul de vitejie, apoi din mica lefușoară, ce o avea ca subofițer, o sumușoară de bani, cu care, cum știți, au putut răscumpăra de la străinii ce se așezase în sat, mai multe locuri de frunte. Acolo la oaste mai desprinsese el încă și a ceti și a scrie. În urmă s-a căsători cu Tine, ceea ce i-ai fost soție credincioasă și amândoi ați sporit, ați muncit zi și noapte urmând poruncii Domnului de la început, care zice: „În sudoarea feței tale să-și agonisești pâinea ta, până ce te vei întoarce în pământ, de unde ai fost luat", amândoi ați muncit, amândoi v-ați sfătuit, amândoi v-ați mângăiat, amândoi v-ați crescut copilașii, amândoi ați și pus dintr-înșii în cale- până ce cruda moarte ni l-a răpit tuturora, ție pe iubitul soț,

vouă pe bunul părinte, iar comunei noastre pe cel mai de frunte gospodari și pe cel mai bun și mai cuminte apărător al drepturilor ei. Știți doar prea bine, cum apăra el satul, îl alegeau ori primari, ori deputat- fără să se deie vreodată smomit de jidani ori purtat de nas. El în primărie lui de nimic nu se ferea mai tare decât ca să nu-i facă cuiva vreo strâmbătate, iară pe de altă parte era foarte bucuros dacă îl putea folosi pe cineva cu sfatul său. Acestea toate le-a făcut ca om. Dar oare ca creștin? Acum de băiat știa el cele mai multe și mai frumoase rugăciuni și am înțeles de la cei bătrâni, că el nu s-ar fi lăsat duminica sau în zi de sărbătoare, ferit-a Dumnezeu, ca să nu vină la sfânta biserică. El venea între cei dintâi și ieșea între cei din urmă. Apoi când venea la dânsul vreun sărac, el nu-l lăsa nepetat și nemiluit; îi cerceta încă și pe cei bolnavi și nu era unul, cu carele să nu fie ertatu, dacă din întâmplare l-ar fi fost supărat cu ceva cumva. Mai știți și aceea că la înoirea sfintei biserice a fost mai ales el de ajutor cu sume mari de bani și cu munca brațelor sale; și la clădirea școalei, tot așa. Și apoi de câte ori nu i-a înfruntat el pe cei beți vi scoțându-i afară din crâșmă afară și petrecându-i chiar până la casa lor? De câte ori nu a mustrat el tineretul, dacă se abătea dela poruncile lui Dumnezeu, și dela orânduirile mai marilor? În urmă câte văduve și copii săraci nu au fost ajuturați de dânsul în multe chipuri? Dară cu cât se îndura el de alții, mai tare cu atât și Dumnezeu îl ajuta lui mai mult și iacă el lasă acuma văduvei și copiilor cea mai frumoasă gospodărie, din câte sunt în satul nostru. Așa-i binecuvântează Domnul pre cei ce fac bine și păzesc poruncile lui. Se mută dela noi creștinul și omul de frunte. Pe dânsul să nu-l plângeți, ci plângeți-vă pre voi, dacă n-ați urmat poate pildele cele frumoase, ce vi le arătat el în viața lui. Anume Tu, văduvă! poți avea bucuria că sufletul soțului tău este sub aripile îngerilor lui Dumnezeu, scăpând cu bine din greutățile și deșertăciunile lumii acesteia. Iară voi fiilor și fetelor, uscați-vă lacrimele și călcați mai bine în urma scumpului vostru părinte, făcându-vă și voi creștini și gospodari buni, cum fost el. Și voi să rămâneți nevinovați cu mâinile, curați la inimă, pentru că numai celui ce nu-și îndreaptă sufletul la fărădelege, și nu se jură cu viclenia, numai acela va lua binecuvântare dela Domnul (Psalm 24.4-6). În scurt, purtați-vă astfel cu toții câți sunteți de față aice ca să zică lumea și de voi: „Acesta este neamul celor ce-l cercetează, care caută fața ta, Dumnezeule!" (Psalm 6). Iar tu suflete fericite pleacă de-acum pe aripele îngerilor și ne pregătește și nouă calea cea dincolo de mormânt. Și acum Ție, atotputernice, îți încredințez eu, păstorul turmei acesteia, cel mai curat și mai nevinovat suflet. Primește deci pe credinciosul tău șerbu cu îndurare ți blândeață, iară peste noi revarsă-ți darul și binecuvântarea cerească, ca și noi să putem păși ca și el, când ne vei chema, cu sufletul curat, înaintea ta, încărcați cu comorile faptelor bune, ca să dobândim fericirea aceea ce ai pregătit-o celor drepți. Amin![47]"

4. Peste numai câțiva ani, astfel de texte vor marca o altă lucrare, capodoperă a stilului omiletic funebral din Ardeal, lucrarea lui Zaharia Boiu, *Cuvântări funebrale și memoriale*[48].

Apărută cu binecuvântarea Mitropolitului Miron Romanul (Sibiu, 28 august 1889), programul lucrării este vădit din Prefață, Zaharia Boiu, ce avea să fie numit, nu fără dreptate, fala Amvonului ardelean, scriind: „La dorința multor amici și binevoitori predau aici publicității o mică elecțiune din cuvântările mele funebrale și memoriale. Aceste cuvântări n-au emanat din teoria elocenței bisericesci, ci sunt producte ale praxei oficiului pastoral, e am avut onore a-l purta ca paroch al bisericei din Sibiiu-cetate în decurs de două decenii. Ele dar nu sunt composițiuni pentru tot felul de casuri închipuite, ci au fost făcute anume la cutare cas, pentru cutare persoană, cari parte în însușii cuvântul, parte în notele dela fine se și amintesc. Recunosc, că cuvântările compuse după meditare îndelungată, cu timp de ajuns, pot fi mai istematice în planul lor, mai logice în dezvoltarea ideilor, mai netede în stil; eu însă am preferit, a da cuvântările acestea, cu puține emendări la revisiunea lor, așa, precum mi le-a dictat immediat impressiunea momentului, sciind, că „nu este în cuvânt împărăția lui Dumnezeu, ci în putere!" (I Cor.4.20). Rog dar pre cetitoriul binevoitoriu, ca din acest punct de vedere să le și judece. De aceea chiar și anumite „iertăciuni", ca un us vechiu șica o întregire a pătrunzătoarei ritualei noastre „sărutări din urmă", le-am păstrat ici colea, cu toate că nu consimt cu citirea lungului catalog de rudenii, ce parte cu bună-credință, parte paote numai din vanitatea familiarilor s-a îndătinat pe multe locuri a se face la înmormântări, confundându-se astfel esențialul cu neesențialul. Cetitorul atent va vedea unde și în ce măsură m-am conformat usului în această privință, și în cât mi-a succes, a da acele lucruri de natură privată și personală un caracter mai general, și a adeveri cuvântul sfintei noatre biserici (Antifonul v.4), că „spre Domnul nădejde tot cine și-a agonisit, mai înalt este, decât toți cei-ce se întristează!"[49].Reținem stilul mult superior al discursului teologic precum și metoda de construire a predicii, adecvată oarecum Parohiei dar și personalității predicatorului. Părintele Zaharia Boiu prăznuiește, la data scrierii, 25 de ani de preoție (5/17 Aprilie 1889) aflându-se în plină lucrare de pedagogie și propovăduire mare parte din timpul slujirii sale la altar. Explicația acordată prezenței textelor Scripturii ca adaos volumului ține tocmai de această veritabilă cultură vocațională a pedagogului de amvon: „...crezând că fac onoratei preoțimi un bun serviț, am alăturat cuvântărilor și o serie de texturi din s. Scriptură pentru cuvântări funebrale. Căci fiind la atari casuale timpul

de preparare îndeobște foarte scurt, cuvântătoriul trebuie să se economiseze cum poate cu dânsul, și așao colecțiune de texturi îl va scuti de osteneala multei căutări. Dar și afară de aceea un text potrivit înlesnesce forte mult lucrarea cuvântătorului: textul bine ales e jumătate cuvântarea! Colecțiunea mea de atari texturi o am înavuțit și din lăsământul scripturisitc al fericitului meu părinte, ceea-ce la acest loc amintesc cu mulțumită întru pomenirea lui"[50]. Boiu, cu recunoaștere poetică, marchează dealtfel deschiderea volumului său cu două poeme dedicate tatălui său, Protoiereu Zaharie (Sighișoara 11/23 octombre 1888) și mamei sale, Ioanna (Sighișoara, 3/15 ianuariu 1886)[51], ridicând mult peste scriitura volumelor amintite efortul său de a da suport clipelor deloc ușoare ale morții aproapelui. Cuprinsul lucrării este relevant asupra prestanței sale omiletice:

- La Parastasul celebrat de Associațiunea transilvană pentru metropolitul Andrei Andreiu Baron de Șaguna, ca primul său președinte, în Sibiiu la 29 Iuliu (10 August) 1876[52]

- La parastasul serbat de comuna bisericească Sibiiu-cetate pentru Emanuil Gojdu, la 9 februarie 1874[53]

- La parastasul serbat de comuna bisericească Sibiiu-cetate pentru Metropolitul Andreiu la 30 novembre 1874[54].

- La îmmormântarea cetățeanului din Sibiiu, fundatorului Demetru Andronic (mort la 4/16 iuliu 1880, în vârstă de 70 de ani)[55].

- La îmmormântarea consiliarului aulic în pens. etc. Iacob Bologa (mort la 18 maiu 1888, în etate de 70 de ani)[56].

- La mormântul consiliarului r. gubernial în pens. Paul Dunca de Șieu (Sajo) (mort în Sibiiu, 19 Novembre 1888)[57].

- La îmmormântarea Protopresbiterului și Paroch al Mediașului Dionisiu Chendi (mort la 25 Martiu în etate de 67 de ani și înmormântat în satul Șaroș, la 29 Martiu 1887)[58].

- La îmmormântarea proprietarului Ioan Brote în Rășinari (mort a 26 ianuariu 1871, la Rășinari)[59].

- La îmmormântarea Protopresbiterului și Paroch al Clujului Vasiliu Roșescu (repausat la 27 novembre 1888)[60].

- La îmmormântarea vicecomitelui în pensiune Dr. Iosif Hodoș (reposat la Sibiiu la 28 Novembre 1880 în etate de 51 de ani)[61].

- La îmmormântarea Protopresbiterului Abrudului Ioan Gall (reposat la Sibiiu la 26 Ianuarie 1889, în etate de 53 ani)[62].

- La îmmormântarea advocatului public și fiscal consistorial Dr. Ioan Borcia (reposat la Sibiiu la 25 Novembre 1883, în etate de 48)[63].

- La îmmormântarea protopesei Maria Hannia născ. Bădilă (repausată la Sibiiu la 25 Decembre 1887)[64].

- La îmmormântarea administratorului parochial și protopresbiterial al Sibiiului Moise Toma (repausat la 4 Februariu 1880)[65].

- La îmmormântarea bătrânei preotese văduve Ioanna Arsenie din Gurariului (reposată la 24 Ianuariu 1885, în etate de 70 de ani)[66].

- La mormântul Presbiterului Ioan Reoul, archivar consistorial în Sibiiu (reposat în Sibiiu, la 11 Decembre 1887, în etate de 39 de ani)[67].

- La îmmormântarea proprietăresei Iustina Măcelariu din Miercurea (răposată în Miercurea la 14 Ianuariu 1871, în etate de 51 de ani)[68].

- La îmmormântarea profesorului seminarial Ioan Dragomir în Sibiiu (răposat la Sibiiu, la 23 Februarie 1864, în etate de 30 de ani)[69].

- La îmormântarea preotesei Catarina I. Manta din Gurariului (născută Pius, răposată la Gurariului, la 28 fevruarie 1875, în etate de 42 de ani)[70].

- La îmmormântarea economului și epitrop bisericesc Nicolau Imbăruș din Sibiu (răposat la Sibiiu la 28)[71].

- La înmormântarea diaconiței Maria Ivan din Selisce, murite în lechusia (răposată în lechusită în Selisce la 12 februariu 1881, fiind în etate de 17 ani și 9 luni)[72].

- La înmormântarea juristului Toma Stănilă murit în urma unei nenoriciri (adus în spital la Sibiiu, el muri după grele chinuri la câteva zile, fiind în etate de 21 ani)[73].

- La îmmormântarea gimnasistului din clasele superiore Ghedeon Henteș din Ocna-Sibiiului (reposat în Ocna la 14 Februariu 1883, în etate de 20 de ani)[74].

- La îmmormântarea elevei de scola de fete a Associațiunei transilvane din Sibiiu Sofia David (reposată în Sibiiu la 5/17 Decembrie 1888, în etate de 13 ani)[75].

Rigoarea construcției acestui volum este marcată și de faptul că citatele biblice sunt organizate în funcție de generalități ori chestiuni speciale legate de teologie, cele din urmă fiind împărțite în citări specifice pentru cuvântări la bărbați, femei ori copii[76]. Cred că pentru zona Mărginimii, de exemplu, acest volum rămâne o sursă de date și componente de antropologie a mentalității legate de momentul morții/ înmormântării, cum nu foarte multe zone ale țări au. Abia la 1918 avea să iasă un alt volum de aceeași valoare, a sălișteanului Ioan Lupaș[77], izvorât parcă din aceeași școală șaguniană a propovăduirii, distincte în planul istoric și exigentă în planul oratoriei bisericești.

Concluzii

În urma acestei scurte prezentări a lucrărilor sursă în cercetarea mentalității și realității pastorale legate de fenomenul morții putem să conchidem ca fiind surse unitare în conținut, cu o frumoasă limbă română, autorii textelor beneficiind de harisma rară a metaforizării coerente, un construct poetic fiind mereu dătător de noi sensuri în depășirea momentelor de criză legate de doliu. Pentru etno-antropologie identificăm aici o serie de date fundamentale legate de poetica populară a momentului, de modul în care se construiește prin tensiunea educației sociale planul asumării morții cu jertfelnicie și atenție la valorile creștine, mântuitoare

nu doar în plan sufletesc ci și al comportamentului pozitiv la vreme de cumpănă istorică. Desigur că pentru specialiștii în istorie ori antropologia unor regiuni ca Ardealul și Bucovina, datele despre personajul uman anonim, iconizat tocmai de efortul predicatorilor de a nu lăsa să sucombe în nimic astfel de modele/motive umane, sursele sunt bogate, desprinzându-se din ele mici sinaxare ale umanului, colectiv și intim deopotrivă.

O bună școală pentru credința din care se va hrăni curajul înfruntării morții în Primul și Al Doilea Război Mondial[78], Biserica prin predica ei a tensionat pozitiv virtuțile care ne vor ajuta nu doar să rezistăm istoric ci și să nădăjduim, cu fiecare cataclism uman care a distorsionat Istoria României până la aplatizarea ei în fabulațiile demitizării de acum. Peste puțină vreme avea să înceapă Drumul spre Iad al Europei, cum inspirat numea istoricul Ian Kershaw epoca autodistrugerii Europei[79]. Din miezul ei de întuneric, oamenii nu și-au pierdut credința în nemurire și Înviere. Și e limpede că nici politicienii și nici jurnalismul vremii nu au fost factorul cel mai activ.

Note:

1. NECULA C. Războiul în predica timpului. Scurtă rememorare. În volumul În drum spre Marea Unire. Interval istoric 1859-1918, coord. Prof. Claudia ONEA. Ed. ASTRA Museum, 2017, p.37-50.
2. Citat de către Ofelia Creția, în studiul introductiv *Din semn și din timp*, la volumul *111 cele mai frumoase poezii. Petru Creția*, Ed. Nemira, 2014, pp.7-8.
3. Francoise Dastur, *Moartea. Eseu despre finitudine*, Humanitas, 2006, pp. 15-16.
4. Livius Ciocârlie, *Bătrânețe și moarte în mileniul trei*, Humanitas, 2005, 232 pg.
5. Liviu Maior, *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război. 1914-1916,* Editura Școala Ardeleană, Cluj Napoca, 2016, 290 pg.
6. Idem, pg.25
7. Bogdan Andriescu, „*Viața privată din Transilvania (sec. XVII-XIX) în însemnări pe cartea românească veche (centre tipografice transilvănene)*", Editura Muzeului Național al Literaturii Române, Colecția Aula Magna, 2013, 192 pg.
8. Idem, pp.67-71
9. Idem, pp.71-80
10. Idem, pg. 66
11. Idem, pp. 67- 68.
12. Francoise Dastur, *op.cit*, pp. 18-19.
13. Apărută la Cluj, Tipografia „Carmen" Petru P.Barițiu, 1906, 121 pg.
14. *Op.cit.* intratext, pp. 51-60.
15. *Cuvântul editorului*, f.p, op.cit. intratext
16. Petru Maior, *Prediche sau Învățături la toate duminicile și sărbătorile anului*, ediție îngrijită de Laura Stanciu și Alin- Mihai Gherman, Ed. Mega, Cluj Napoca, 2017, 559 pg. Predica citată de noi, pp.138-144. O altă sursă de informație asupra propovăduirii lui Petru Maior este volumul *Didahii adecă Învățături pentru creșterea fiilor, la îngropăciunea pruncilor morți* (ed. Mega, Cluj Napoca, 2011) care beneficează de un excelent studiu introductiv al Laurei Stanciu și Ioan Adrian Circa (5 -42).
17. Predici sau învățături...,ed.1906, pp.59-60.
18. La editura clujeană Mega, sub egida Bibliotecii Academiei Române din Cluj Napoca, s-a publicat al 3-lea volum din integrala antologică a Școlii Ardelene, *Petru Maior în mărturii antologice* (2016, 764 pg.). Realizat de Ioan Chindriș și Niculina Iacob, susținuți de un colectiv de colaboratori laborioși, volumul propune cea mai amplă reeditare a textelor lui Petru Maior pe câteva paliere exegetice: *Proză istorică* (pp. 69-116), *Istorie ecleziastică* (pp.117-146), *Polemică* (pp.147-195), *Scrieri lingvistice și filologice* (pp.195-292), *Lucrări teologice* (pp. 293-359), *Lucrări omiletice* (pp.361-487), Roman (pp. 489-573), Poezie (pg.574), Corespondență (pp. 575-586) urmate de *Testament* (pg. 587). Un *Catalog al Bibliotecii lui Petru Maior* (pp.591-600) încheie această minunată recuperare de cultură românească, ardeleană și universală deopotrivă, a retorului și directorului de conștiință națională Petru Maior. Lucrarea este deschisă printr-un amplu (pp. 5-52) studiu introductiv intitulat *Petru Maior, un destin iluminist exemplar* urmat de o amănunțită *Bibliografie* (pp.52-62), izvor exigent pentru orice cercetare ulterioară în domeniu. Aceeași exigență academică este de remarcat și pentru secțiunea *Note și Comentarii* (pp. 601-742).
19. *Propovedanii*, ed.cit. intratext, pp. 3-4
20. Op. cit, *Propovedania I*, introducere, pp. 5-6
21. Idem, p. 13
22. Idem, pp.14-15
23. Idem, pg. 55
24. Idem, pp. 55-56.
25. Idem, pp. 60-63
26. Idem, pp. 64-73.
27. Idem, pp. 63-64
28. Pe larg, în NECULA C. *Exigențele pastoralei catehumenale în condiții de criză a familiei: suferință și doliu*. În vol. *Suferința și terapie - perspective teologice,* Ed. Reîntregirea, Alba Iulia / Ed. Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2013, p.189- 209.
29. Loghin C., *Scriitori bucovineni*, București, Casa Școalelor, 1924
30. apărută la Cernăuți, Tipografia Mitrop. Silvestru, 1926, 280 pg.
31. Constantin Loghin, *Istoria Literaturii Române din Bucovina*, ed.cit, p.III
32. Idem, p.142
33. Idem, pp. 135-143.
34. Idem, pp. 128-133.
35. Idem, pp. 133-134.
36. Idem. pp. III-IV.
37. Ioan Beraru, *Colecțiune de predice ortodoxe române...*, ed.cit. intratext, f.p, *Precuvântarea* fiind semnată „Autorul, Stroiești, lângă Suceavă, în Septemvre 1887".
38. Idem, pp. 1-4.

39. Idem, pp.5-10
40. Idem, pp. 116-120.
41. Idem, pp. 120- 123.
42. Idem, pp. 123- 126.
43. Idem, pp. 127- 133.
44. Idem, pp. 133- 137.
45. Idem, pp. 137- 140.
46. Idem, pp. 145- 148.
47. Idem, ibidem.
48. *Cuvântări funebrale și memoriale* de Zaharia Boiu, Assessor Consistorial, Protopresbiter, Membru corespondent al Academiei Române din Bucuresci etc, fost paroh al Bisericii Ortodoxe Române din Sibiu-Cetate/ Cu un adaus de texturi biblice pentru cuvântări funebrale, Editura Autorului, Sibiiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1889, 240 pg.
49. Idem, pp. IX-X
50. Idem, p. X.
51. Merită reținut că la pg. 39 avem publicat poemul *Românime mult cercată...*dedicat Marelui Andrei Șaguna, așezat pe note de Părintele Dimitrie Cunțan și cântat prima oară chiar la înmormântarea lui Șaguna (vezi și nota 3, pg. 201), multă vreme, până la canonizarea acestuia, cântare la fiecare pomenire a distinsului și sfântului Mitropolit al Ardealului.
52. Idem, pp.13-23.
53. Idem, pp. 24-32.
54. Idem, pp. 33-39.
55. Idem, pp. 40-45 și nota 4, pg. 201.
56. Idem, pp. 46-52 și nota 5, pg. 201.
57. Idem, pp. 53-56 și nota 6, pg. 201.
58. Idem, pp. 57-64 și nota 7, pg. 202.
59. Idem, pp. 65- 73 și nota 8, pg. 202.
60. Idem, pp. 74-82 și nota 9, pg. 202. Nota consemnează și că moartea lui se datorează „precum se pare, în urma suferințelor sale de la regretabilele escese ale tinerimei universitare din Cluj...".
61. Idem, pp. 83-90 și nota 10, pg. 202.
62. Idem, pp. 91-101 și nota 11, pg. 202.
63. Idem, pp. 102-107 și nota 12, pg. 202.
64. Idem, pp. 108-113 și nota 13, pg. 202.
65. Idem, pp.114-124 și nota 14, pg.203.
66. Idem, pp. 125- 132 și nota 15, pg. 203 – care consemnează numele de fată, Pezzamosca.
67. Idem, pp. 133- 135 și nota 16, pg. 203.
68. idem, pp. 136-145 și nota 17, pg. 203.
69. Idem, pp. 146-153 și nota 18, pg. 204.
70. Idem, pp. 154- 164 și nota 19, pg. 204. Nota consemnează și „*copila ce se amintește aici (în predică, n. NC) în urma unei căderi se schilăvise și era într-o stare demnă de toată compătimirea*".
71. Idem, pp. 165-173 și nota 20, pg. 203.
72. Idem, pp. 174- 183 și nota 21, pg. 203.
73. Idem, pp. 184-189 și nota 22, pg. 203.
74. Idem, pp. 190- 196 și nota 23, pg. 203.
75. Idem, pp. 197-199 și nota 24, pg. 203.
76. Idem, pp. 207-238.
77. Ioan Lupaș, *Căzut-a cununa capului nostru*, Sibiiu, 1918, 223 pg.
78. A se vedea studiul remarcabil, nu doar pentru vremea aceea, a lui Alfred Monod, *La Foie n Dieu pendant la Guerre Mondiale (Extraits de predications donnes a l'Oratoire du Louvre)* în vol. *Aux Croyants et aux Athees*. Quatrieme edition augmentee, Paris, Librairie Fishbacher, 1923, pp. 305- 333.
79. Ian Kershaw, *Drumul spre iad. Europa, 1914-19*49, Ed. Litera, București, 2017, 687 pg. Introducerea, Epoca autodistrugerii Europei, pp. 23-30.

Selective Bibliography:

ANDRIESCU, Bogdan *Viața privată din Transilvania (sec. XVII-XIX) în însemnări pe cartea românească veche (centre tipografice transilvănene)*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, Colecția Aula Magna, 2013

BERARIU, Ioanu, *Colecțiune de predice ortodoxe române.. Cu bine-cuvântarea Înaltu Preasfințitului Arhiepiscopu și Mitropolitu Dl. Dr. Silvestru Morariu-Andrieviciu*, Cernăuți, Editura autorului- Tipografia archiepiscopală, 1887.

BOIU, Zaharia *Cuvântări funebrale și memoriale de... Assessor Consistorial, Protopresbiter, Membru corespondent al Academiei Române din Bucuresci etc, fost paroh al Bisericii Ortodoxe Române din Sibiu-Cetate/ Cu un adaus de texturi biblice pentru cuvântări funebrale*, Editura Autorului, Sibiiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1889

CIOCÂRLIE, Livius , *Bătrânețe și moarte în mileniul trei*, Humanitas, 2005

CLAIN, Samuil Micu, *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți de Preotul Samuil Clain din Sad izvodite. Editate acum pentru întâia oară cu litere latine după ediția din Sibiu, 1842 de Ioan Nicorescu, paroh ort. român în Curtici, fost profesor de rituale la seminarul din Arad. Cu binecuvântarea P.S.S. Domnului Ioan I. Papp, Episcopul ort. român al Aradului*, Arad, 1907, Tiparul tipografiei diecezane ort. a Aradului.

LOGHIN, C., I*storia Literaturii Române din Bucovina*, Cernăuți, Tipografia Mitrop. Silvestru, 1926.

LUPAȘ, Ioan *Căzut-a cununa capului nostru*, Sibiu, 1918.

MAIOR, Petru, *Didahii adecă Învățături pentru creșterea fiilor, la îngropăciunea pruncilor morți*, Ed. Mega, Cluj Napoca, 2011.

MAIOR, Petru, *Predici sau Învățături la Duminecile și Sărbătorile anului, culese de Petru Maior de Dicio=Sân=Martin, editate acum întîiadată cu litere latinești de Dr. Elie Dăianu, paroch și protopop*, Partea I. Cuprinzând 11predici: Dela Dumineca Vameșului și farizeului până la Vinerea mare a patimilor, Cluj, Tipografia „Carmen" Petru P.Barițiu, 1906

NECULA C. *Războiul în predica timpului. Scurtă rememorare.* În volumul *În drum spre Marea Unire. Interval istoric 1859-1918*, coord. Prof. Claudia ONEA. Ed. ASTRA Museum, 2017